

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.45>

Олена Бусол,

докт. юрид. наук, с.н.с.,

провідний науковий співробітник відділу проблем

кримінального права, кримінології та судоустрою

Інституту держави і права імені В. М. Корецького

Національної академії наук України

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ М. І. КАРПЕНКА «ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ЗАКОНОДАВСТВА І ПРАКТИКИ»¹

Зміст зазначеної монографії, що вийшла друком у червні 2019 р., певною мірою розкриває окремі положення національного законодавства держави у галузі безпеки і оборони України, яке потребує змістовного наукового аналізу, роз'яснення і подальшого вдосконалення. Зокрема, це стосується тих правових норм, які передбачають кримінальну відповідальність за їх недотримання і впливають на неї.

Правові норми чинного законодавства передбачають, що оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України. А громадяни України проходять військову службу відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Тому держава та її інституції повинні створювати їм належні умови для проходження військової служби. А військовослужбовці зобов'язані неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не порушувати права і свободи, честь і гідність інших людей. У разі недотримання зазначених вимог передбачена кримінальна відповідальність. Серед питань, які розкриті у монографії, – питання методології та стану дослідження військових злочинів, історичного розвитку їх законодавства та нинішньої системи; питання військового правопорядку як об'єкта кримінально-правової охорони, об'єктно-суб'єктна характеристика військових злочинів, питання кваліфікації та заходи кримінально-правового характеру за їх вчинення. Одночасно автором вперше на теренах України надана детальна порівняльно-правова характеристика військових злочинів за кримінальним законодавством України та інших держав світу. Він не оминув і питання,

що впливають із тих змін до Кримінального кодексу України щодо передбачення кримінальних правопорушень, які набудуть чинності 01 січня 2020 року.

М. Карпенком змістовно розкрито наукова новизна одержаних результатів, що стосуються *теоретико-методологічного дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України*. Його пропозиції стосуються вдосконалення кримінально-правових норм, передбачених розділом XIX Особливої частини КК, які у разі успішної реалізації посприяють удосконаленню правових норм цього розділу та практики їх застосування.

Автором уперше на підставі історіографії, яка ґрунтується на достовірних джерелах, визначено періодизацію розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за військові злочини на теренах України. Здійснено порівняльний аналіз системи військових злочинів за кримінальним законодавством часів Петра I («Воинский устав» 1715 р.) і КК України 200 року і констатовано, що частина 2 зазначеного акта законодавства («Артикул воинский с кратким толкованием») фактично заклала основу системи військових злочинів, яка простежується у чинному КК.

Досить великий пласт пропозицій М. Карпенка, що обґрунтовані у монографії і потребують розгляду, стосуються удосконалення об'єктивної сторони військових злочинів.

Одна з пропозицій стосується тих положень, що військовослужбовці є особами, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади, тому це необхідно законодавчо передбачити.

Що стосується військових службових злочинів, то викладені й інші пропозиції, які у разі врахування суттєво удосконалять зміст диспозицій правових норм, передбачених ст. 425–426-1 КК України. Йдеться про ознаки цих злочинів у разі спричинення матеріальних збитків. Напри-

¹ Карпенко М.І. Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики : монографія / за заг. ред. В.К. Матвійчука. Київ : ЗВО «Національна академія управління», 2019. 458 с.

клад, у разі вчинення загальнокримінальних злочинів, передбачених ст. 364, 365 та 367 КК, розмір істотної шкоди і тяжких наслідків становить відповідно сто, двісті п'ятдесят і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тоді як у разі вчинення зазначених військових злочинів цей розмір становить відповідно двісті п'ятдесят і більше НМДГ (істотна шкода) і п'ятсот і більше НМДГ (тяжкі наслідки). Урахування цієї пропозиції автора відновить конституційну рівність суб'єктів вчинення службових злочинів перед законом про кримінальну відповідальність.

Вартою уваги є і пропозиція, яка доводить, що термінологія «військові службові особи» і «військові посадові особи», яка використовується відповідно у КК і Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу», недопустима, тому запропоновано уточнити визначення військової посадової особи, яке дано законодавцем у ч. 12 ст. 6 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

Слушною є пропозиція М. Карпенка, яка сформульована ним уперше, і щодо необхідності змістовно поліпшити об'єктивну сторону злочинів, передбачених ст. 427 («Здача або залишення ворогові засобів ведення війни»), 429 («Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю»), 430 («Добровільна задача в полон»), 432 («Мародерство») КК, оскільки зазначені статті передбачають лише простий склад злочину. Тому доцільно, на думку автора, передбачити кримінальну відповідальність за їх вчинення з кваліфікуючими ознаками і посилити покарання.

Також автор звертає увагу на відсутність у КК визначення терміна «особливий період», який є кваліфікуючою ознакою 11 злочинів та особливо кваліфікуючою ознакою 25-ти злочинів розділу XIX Особливої частини КК відповідно «вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану» та «вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці». Обґрунтовано, що трактування терміна «особливий період» і його зміст, які містяться у законах України «Про оборону України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про правовий режим воєнного стану», необхідно привести до єдиного визначення і поліпшити його, передбачивши, що особливий період охоплює також і заходи, пов'язані з демобілізацією.

Відсутність чіткого визначення терміна «особливий період», як зазначає дослідник, не сприяє належному здійсненню кваліфікації військових злочинів, скоєних в умовах особливого періоду, що підтверджується і судовою практикою. Тому він пропонує це відобразити у примітці до ст. 402 КК України.

М. Карпенко обґрунтовано доводить необхідність передбачити кримінальну відповідальність за вчинення правопорушень проти порядку мобілізації і забезпечення режиму особливого періоду у разі ухилення від направлення на роботи на посадах цивільного персоналу, передбачених штатами воєнного часу; невиконання воєнно-транспортного обов'язку у період мобілізації й у воєнний час; невиконання повинностей в особливий період і у воєнний час; невиконання організаціями обов'язків в особливий період і у воєнний час, результатом чого стало спричинення істотної шкоди або тяжких наслідків. Нині за порушення правового режиму воєнного стану передбачена лише адміністративна відповідальність. Тому автор цілком правомірно пропонує розширити як зміст родового об'єкта злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, так і систему цих злочинів. І з цією метою передбачити в Особливій частині КК розділ «Кримінальні правопорушення проти воєнної безпеки України», одна із глав якого має містити кримінальну відповідальність за «кримінальні правопорушення проти порядку забезпечення режиму особливого періоду».

Доречною є і пропозиція щодо реформування системи військових злочинів у КК.

Із цього приводу він пропонує на першому етапі розглянути і реалізувати пропозиції, які не потребують суттєвих змін у структурі Особливої частини КК. На другому етапі, під час прийняття нової редакції Особливої частини, родовий об'єкт військових злочинів розширити з огляду на необхідність посилення кримінально-правової охорони воєнної безпеки України. Тому, на думку М. Карпенка, необхідно змінити не лише назву розділу XIX Особливої частини на «Кримінальні правопорушення проти воєнної безпеки України», але і його зміст. Зокрема, глава 1 цього розділу повинна передбачати кримінальну відповідальність за «Кримінальні правопорушення проти порядку комплектування воєнної організації держави», до якої мають бути включені кримінальні правопорушення за: 1) ухилення від призову на військову службу у мирний час; 2) ухилення від призову на військову службу за мобілізацією; 3) ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації; 4) ухилення від військового обліку або спеціальних зборів; ці злочини мають бути вилучені із розділу XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації».

Глава 2 «Військові кримінальні правопорушення» повинна передбачати кримінальну

відповідальність за діяння, що нині передбачені ст. 402-421, 425-432 КК.

Глава 3 «Кримінальні правопорушення проти порядку забезпечення режиму особливого періоду» має передбачати кримінальну відповідальність за: ухилення від направлення на роботи на посадах цивільного персоналу, передбачених штатами воєнного часу; невиконання воєнно-транспортного обов'язку у період мобілізації і у воєнний час; невиконання повинностей в особливий період і у воєнний час; невиконання організаціями обов'язків в особливий період і у воєнний час та ін.

Одночасно М. Карпенком обґрунтовано низку положень науки кримінального права, які ним удосконалені. Зокрема, це стосується:

- визначення поняття військового злочину;
- дефініції терміна «родовий об'єкт злочинів проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби»;
- положення щодо ознак суб'єктів військових злочинів, які передбачені не лише КК, а й іншими актами законодавства військової сфери;

- тлумачення змісту диспозицій правових норм розділу XIX Особливої частини КК щодо того, що військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів можуть бути суб'єктами лише злочинів, передбачених ч. 1-2 ст. 402, ч. 1 ст. 403, ч. 1-2 ст. 404-405, ч. 1-2 ст. 411-412, ч. 1 ст. 413, ст. 414-415, 422 КК;

- положення про те, що за умисну співучасть у військових злочинах, передбачених розділом XIX Особливої частини КК, на умовах, визначених ст. 26-27, 29 КК, підлягають кримінальній відповідальності й інші фізичні особи (не військовослужбовці) як організатори, підбурювачі та пособники;

- визначення військового дисциплінарного правопорушення (дисциплінарного проступку), яким є суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), яке посягає на військовий правопорядок і пов'язане з недотриманням військової дисципліни, а також встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинене військовослужбовцем або військовозобов'язаним та резервістом під час проходження зборів;

- системи військових злочинів за КК України. Насамперед це стосується злочинів, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни – ст. 433-435), оскільки кримінальна відповідальність за їх вчинення передбачена ще і ст. 438, 445 КК України. Зазначена теза М. Карпенка підтверджується тим фактом, що нині до Верховної Ради України Кабінетом Міністрів України 20 грудня

2018 року надісланий для розгляду законопроект № 9438 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права».

Ряд положень у дослідженні, оприлюдненому у монографії, *дістали подальшого розвитку*. Зокрема, це: обґрунтування кваліфікації окремих військових злочинів, коли має місце виконання явно злочинного наказу або розпорядження чи випадки сумісного вчинення насильницьких дій військовослужбовцями, що перебувають і не перебувають у відносинах підлеглості (ст. 402, 404-406, 426-1 КК).

Як наголошує автор, певну складність має кваліфікація дій військової службової особи у разі вчинення злочинів, передбачених ст. 364 КК України, після того як злочин, передбачений ст. 423 («Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем») КК, був декриміналізований і передбачено аналогічне адміністративне правопорушення (ст. 172-13 КУпАП), хоча чітко розмежування між ними законодавцем не здійснено. Аналогічна ситуація, на його думку, може виникнути й у разі перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень або у разі бездіяльності військової влади на рівні злочину (ст. 426, 426-1 КК) і військового адміністративного правопорушення (ст. 172-14 і 172-16 КУпАП). Тому позитивно сприймається його пропозиція щодо відновлення у КК ст. 423 у тій редакції, як це було до 21 лютого 2014 року.

Вартими уваги є й аргументи автора з приводу того, що військове кримінальне законодавство провідних держав світу і України є схожим, але з певними відмінностями, які насамперед пов'язані з їх приналежністю до різних правових систем. Це стосується як змісту диспозицій правових норм, так і їх санкцій і є результатом різного підходу законодавців до використання законодавчої техніки, яка зумовлена станом правової системи відповідних держав. У монографії відображені відмінності, які характерні для кримінального законодавства Англії, Данії, Норвегії, США, Швеції, Японії та інших держав, що створюють додаткові труднощі у правозастосовній діяльності. Тому зроблено висновок, що їх імплементація у кримінальне законодавство України недоцільна.

На завершення варто зазначити, що наукові здобутки, отримані автором і оприлюднені у монографії «Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики» (2019 р. видання), посприяють подальшому більш активному пошуку шляхів вирішення відповідних завдань, а реалізація цих здобутків має на меті поліпшення стану як військового правопорядку у військових формуваннях, так і зміцнення воєнної безпеки України.

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.46>

Оксана Васильченко,
докт. юрид. наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ КАНДИДАТА ЮРИДИЧНИХ НАУК, ЗДОБУВАЧА КАФЕДРИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВознавства УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ К. В. ГОЛОВКО «СИСТЕМАТИЗАЦІЯ МУНІЦИПАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД»¹

У передмові до аналізованої монографії автор справедливо зауважує, що актуальність систематизації муніципального законодавства України є важливою для нормотворчості, для правозастосування, а також для правового просвітництва пересічних членів територіальних громад, наводячи відповідні приклади. У цілому слід погодитись з тим, як К.В. Головка обґрунтовує актуальність проведеного нею дослідження.

Актуальність тематики систематизації муніципального законодавства України полягає також і в тому, що, на жаль, в українській юридичній літературі питання такого упорядкування законодавства залишаються малодослідженими, навіть коли йдеться про законодавство у цілому (тобто не тільки фахівцями з конституційного та муніципального права, а також і фахівцями з теорії права). Багато вчених вбачають в цьому певну громадянську позицію, яка не дозволяє їм звертатись до тоталітарного минулого. Дійсно, в СРСР приділялось багато уваги дослідженням систематизації законодавства. Однак здебільшого вони не були ідеологізованими, а спрямовувались на підвищення ефективності розробки нових кодексів, інкорпораційних збірників законодавства тощо. Наразі суспільні відносини все більше ускладнюються, а тому нові напрацювання у сфері систематизації законодавства загалом та систематизації галузевого законодавства зокрема слід всіляко вітати.

К.В. Головка побудувала своє дослідження доволі традиційно. Вона почала з

теоретичних та методологічних проблем систематизації муніципального законодавства України (Розділ 1), після чого перейшла до проблем окремих форм його систематизації – інкорпорації та консолідації (Розділ 2), а також кодифікації (Розділ 3). Автор сформулювала низку цікавих висновків та пропозицій, які значно збагатили науку конституційного та муніципального права України, а також і теорію права.

Так, заслуговують на всіляку підтримку авторські узагальнення щодо відмінностей між формами систематизації законодавства та видами систематизації законодавства, ознаки окремих форм систематизації законодавства, які автор уточнила, а також сформульований К.В. Головка висновок щодо того, що далеко не усі підстави для виокремлення видів систематизації законодавства слід застосовувати до самої систематизації законодавства загалом, адже інколи вони стосуються лише окремої її форми або форм (наприклад, тільки інкорпорації, або тільки таких нормотворчих форм систематизації законодавства, як кодифікація та консолідація).

З погляду дослідження систематизації муніципального законодавства України вагомим внеском у доктрину юридичної науки є формулювання понять «систематизація муніципального законодавства України», «інкорпорація муніципального законодавства України», «консолідація муніципального законодавства України», «кодифікація муніципального законодавства України». Крім термінологічних проблем, автор приділила значну увагу формулюванню ознак кожної з форм систематизації муніципального законодавства України. Наприклад, щодо кодифікації муніципального законодавства

¹ Головка К.В. Систематизація муніципального законодавства: український досвід: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 450 с.

України К.В. Головка зазначила, що «галузевими ознаками кодифікації муніципального законодавства України є: а) наявність як реальної можливості, так і практичної необхідності здійснення кодифікації муніципального законодавства України як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях; б) те, що до числа компетентних органів, які мають повноваження здійснювати кодифікацію муніципального законодавства України, належать як органи державної влади, так і органи місцевого самоврядування; в) те, що здійснення кодифікації муніципального законодавства України може відбуватись як в межах власної компетенції органів публічної влади, так і під час здійснення ними делегованих повноважень; г) можливість уміщення підсумків кодифікації муніципального законодавства України у нормативно-правові акти різних видів – кодекси, закони, статuti, рішення тощо; д) недоцільність проведення повної кодифікації муніципального законодавства України (навіть якщо розглядати поняття «законодавство» у вузькому розумінні, тобто винятково як сукупність законів); е) перспективність застосування бланкетної кодифікації актів муніципального законодавства України на місцевому рівні». Такий глибокий підхід до дослідження аналізованих явищ слід всіляко вітати.

Варто підкреслити, що автор не обмежилась застосуванням традиційних поглядів на систематизацію муніципального законодавства та на її форми, а застосувала найновіші напрацювання вчених у цій сфері. Вона веде мову про бланкетну кодифікацію муніципального законодавства України, про інтерпретаційну інкорпорацію муніципального законодавства України, про його дефінітивну інкорпорацію тощо.

Водночас деякі положення монографії викликають зауваження. Наприклад, доволі незначна увага приділена консолідації муніципального законодавства України. Автор аналізує консолідацію разом з інкорпорацією і приділяє останній значно більше уваги в межах як підрозділу 2.1., так і підрозділу 2.2. Водночас автор зазначає, що консолідація має значний потенціал для галузі муніципального законодавства України. У цьому вбачається певне протиріччя та база для подальших наукових пошуків. Однак це зауваження не впливає на загальну позитивну оцінку аналізованого монографічного дослідження.

Монографія К.В. Головка є актуальною, своєчасною, інноваційною, їй притаманний належний рівень наукової новизни. Слід підтримати наукові пошуки автора, підкреслити їхню високу практичну цінність та всіляко підтримати подальші дослідження в обраному напрямі.